

Costin Feneșan (ed.), *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria – vol. XII („Lumea lui Horea” în Banat și la Sud de Carpați)*, Ed. Academiei Române, București, 2020, 351 p.

Așa cum ne-a obișnuit deja, de câteva decenii Abune, cercetătorul și arhivistul dr. Costin Feneșan „atacă” în studiile sale mereu subiecte importante, teme complexe care nu sunt încă pe deplin lămurite sau poate mai suportă întregiri de imagine. Un astfel de subiect este cel al răscoalei moșilor condusă de Horea, Cloșca și Crișan, la finele anului 1784, o temă pe care o consideram până de curând epuizată (ținând cont de opera lui David Prodan), dar pe care Costin Feneșan o prezintă dintr-o perspectivă nouă, cea a zvonurilor și neliniștilor pe care le-a provocat această mișcare în teritoriile învecinate ținuturilor răsculaților. Știrile alarmiste erau aduse de cele mai multe ori de nobili locali, negustori și diverși funcționari habsburgici, odată cu refugierea acestora din calea răsculaților în ținuturile Banatului și Munteniei. Ei dădeau de înțeles autorităților că focul răscoalei se va întinde și furia dezlănțuită a mulțimii nu poate fi calmată cu una cu două. Principala revendicare a țăranilor nemulțumiți era desființarea iobăgiei, ori această stare de fapt exista și în provinciile învecinate Transilvaniei, deci un motiv în plus pentru stăpânire să se aștepte la extinderea mișcărilor țărănești. Volumul de documente și mărturii culese, traduse și comentate de C. Feneșan reflectă această stare de neliniște ce a cuprins Banatul și Muntenia mai ales odată ce răsculații conduși de Horia s-au pus în mișcare și au distrus totul în calea lor, îndeosebi proprietăți ce aparțineau nobilimii maghiare. Pentru ca cititorul să înțeleagă mai bine istoria răscoalei lui Horea, C. Feneșan dezbate subiectul structurând materialul cronologic, îndeosebi pe marile etape ale răscoalei, fără să uite ce s-a întâmplat *post-factum* cu răsculații, după ce liderii lor au murit ca niște martiri, trași pe roată.

Cap. I. *Banatul de la administrația imperială la cea comitatensă* (p. 5–36) este poate cel mai fascinant capitol al volumului, tocmai pentru că descrie într-o manieră simplă și comprehensivă, dar fără să scape vreun aspect relevant, contextul epocii mijlocului secolului al XVIII-lea în această parte răsăriteană a Imperiului Habsburgic. Este descris felul în care arăta și funcționa administrația habsburgică

a Banatului, în mod special în perioada anterioară răscoalei lui Horea. Se pare că, mai ales din cauze financiare, Casa de Habsburg s-a văzut nevoită să cedeze contra-cost Banatul nobilimii maghiare și să accepte insistențele de decenii ale acesteia de revenire la organizarea comitatensă a zonei, așa cum fusese ea înainte de cucerirea otomană. Costin Feneșan prezintă felul în care au decurs licitațiile de vânzare a moșiilor bănățene către elita nobiliară a vremii, cu satele de șerbi adiacente, câți bani s-au încasat de împărăție și câte terenuri și preдії au rămas nevândute. Autorul publică și un tabel elocvent cu zilele de robotă pe care trebuiau să le îndeplinească țăranii și obligațiile adiacente pe care le mai aveau față de grofi. Este evident că trecerea la noua administrație nu putea să însemne pentru ei o îmbunătățire a situației lor. Crearea de către Curtea vieneză a Regimentului de graniță valaholilor nr. 13, în zona Banatului Montan, a însemnat o eliberare din șerbie a multor români nevoiași. Chiar dacă serviciul militar era periculos, aceștia o vedeau totuși ca pe o înobilare, ca pe o izbăvire de sărăcie și necaz. Nu este de mirare că, la vestea formării unui regiment grăniceresc pentru moșii din Transilvania, iobagii de acolo s-au îngămădit cu miile la centrele de recrutare, considerându-se deja liberi de orice îndatoriri față de nobili, fapt ce a constituit scânteia izbucnirii răscoalei (mai ales după ce împăratul Iosif al II-lea a fost convins să renunțe la intenția de a mai crea un regiment grăniceresc aici).

Cap. II. „Lumea lui Horea” în Banat (p. 37–103) este fără îndoială cea mai consistentă parte a cărții, aici fiind analizate la rece evoluția pas cu pas a revoltei lui Horea, în special în Țara Zarandului și reverberațiile imediate ce le-au avut știrile venite din teritoriu în provinciile învecinate. Totodată, este prezentată maniera în care presa internațională a epocii a relatat despre evenimente și cum se vedeau nemulțumirile țăranilor valahi în marile capitale europene, o lume care – datorită ideilor iluministe – era în pragul schimbărilor (chiar radicale, cum au fost cele provocate de Revoluția franceză în anul 1789). Din informațiile

analizate de Costin Feneșan observăm că la început mișcarea lui Horea nu a fost văzută ca o amenințare prea mare, țărani revoltați părând a fi doar niște lotri care provocau la furie stricăciuni în regiune (fenomenul haiduciei fiind foarte răspândit în epocă). Însă, după ce prefectii trimiși să-i convingă să renunțe la răscoală au fost linșați împreună cu aghiotanții lor și mai multe conace au fost incendiate, ciocnirile soldându-se cu victime de partea nobilimii maghiare, atitudinea autorităților s-a schimbat imediat, fiind luate măsuri de monitorizare a mișcării țăranilor. Reprezentanții autorităților cereau de la refugiații din zonele afectate informații despre mulțimea țăranilor, revendicările lor, armele lor și felul în care erau organizați. Au fost alarmate toate unitățile militare, mai ales cele de cavalerie care să păzească trecătorile, iar unele detașamente s-au deplasat pe linia Mureșului și au blocat posibilitățile de mișcare a răsculaților de a ataca așa cum își propuseseră zone mai dens populate, cum ar fi cele urbane (de exemplu: Arad, Lugoj, Caransebeș). Nu o să insistăm asupra istoricului evenimentelor, dar trebuie să subliniem felul magistral în care C. Feneșan prezintă escaladarea violențelor și apoi înăbușirea răscoalei. Cercetătorul nu uită să demonteze unele mituri legate de „lumea lui Horea” și anume că în acțiunile de potolire a răscoalei au fost implicate doar regimentele secuiești din Transilvania. Autoritățile transilvănene au mobilizat detașamente importante din Regimentul de graniță nr. 1 românesc, de la Orăștie, iar „cătanele împăratului” indiferent de etnie au îndeplinit ordinele fără crâncire. Ba chiar, cunoscându-le limba și recunoscându-i pe unii dintre răsculați (probabil rude de-ale lor), soldații români au putut comunica mai bine cu nemulțumiții, fiind de aceeași limbă și au contribuit astfel mai eficient și mai pașnic la destrucțiunea grupurilor de răsculați. Chiar și la prinderea lui Horea, Cloșca și Crișan, autoritățile s-au folosit de iscoade dintre militarii cercetași români. Considerăm, de asemenea, relevant faptul că autorul atrage atenția că cel care a fost, prin natura funcției de militar de carieră, mult mai implicat în pedepsirea răsculaților a fost Michael Brukenthal, fratele lui Samuel de Brukenthal, confuzie care se face prea ușor de opinia publică de azi pe baza numelui, fără să realizeze că nu este una și aceeași persoană cu guvernatorul Transilvaniei. Deosebit de relevante sunt și mențiunile lui C. Feneșan vizavi de atitudinea lui Nicolae Stoica de Hațeg, preot militar în Regimentul de graniță valaho-ilir nr. 13 din Banatul de munte, la Mehadia, care îi disprețuia pe răsculați pentru comportamentul

lor, fără niciun fel de empatie, el neputând să înțeleagă cum pot niște români nevoiași de-ai lui din Transilvania să se revolte împotriva stării de fapt stabilite de „bunul împărat”.

Chiar dacă au existat temeri că răscoala lui Horea va cunoaște ecouri și în alte ținuturi dominate de Habsburgi, se pare că realitățile lumii rurale dominate etnic de valahi nu erau peste tot aceleași. În alte părți ale Transilvaniei, Banatului și Crișanei, respectiv Maramureșului, țăranii iobagi au fost atenți la răscoala moșilor lui Horea mai mult din curiozitate decât din dorința de a le urma pilda și nu peste tot condițiile iobagilor erau atât de grele și insuportabile ca în Munții Apuseni. Se pare că o contribuție majoră la învrăjbierea țăranilor împotriva grofilor a avut-o un anume Salis (fost militar de carieră din unul din regimentele de secui), personaj misterios, care după primele conace incendiate și jefuite de răsculați, a dispărut cu aurul adunat de Horea, promițându-le moșilor că pleacă spre Istanbul, spre a cumpăra arme pentru ei. Și dus a fost, nimeni nu a mai aflat nimic de el. Și Horea era mânat de dorința de răzbunare, el suferind în mai multe rânduri schingiuri cu biciul din partea nobililor maghiari (în Transilvania, în mâna grofilor unguri erau toate scaunele de judecată), pentru că a îndrăznit să meargă în repetate rânduri la Viena, în audiență la împăratul Iosif al II-lea, ca să îi ceară eliberarea de iobăgie a țăranilor valahi din Țara Moșilor.

Capitolul relevă cât se poate de clar că nu a existat o organizare bună a mișcării țăranilor, cu toate strădaniile liderilor răscoalei. Chiar dacă acțiunile lor au atins ținuturile Zlatnei, Hunedoarei, Albei și Zărândului, ei nu au ajuns prea departe. Lipsiți de hrană, arme și haine călduroase (iarna bătea la ușă) și ignorați de „bunul împărat” de la care așteptaseră dreptate și susținere, țăranii nemulțumiți au fost repede împrăștiați de trupele trimise împotriva lor. Răscoala nu a durat mai mult de 2–3 săptămâni.

Represiunile și anchetarea răsculaților făcută de comisarul imperial Jankovici și apoi execuția prin tragere pe roată la Alba Iulia nu ar fi pus capăt stării de fapt tensionate din Transilvania, existând riscul ca la primăvară răscoala să reizbucnească odată cu îmbunătățirea vremii. Pentru că nobilimea maghiară nu înțelegea pericolul (nici măcar cei din Dieta Transilvaniei) și dorea să se răzbune pe răsculații capturați și încarcerați la Alba Iulia, împăratul a intervenit direct și a dat dispoziția ca cei periculoși să fie colonizați în altă parte a Imperiului Habsburgic, în zone fără populație românească, iar ceilalți să fie grațiați. Cu toate protestele nobilimii ordinele imperiale au fost puse în practică. Ba

mai mult, pentru ca situația materială a moșilor să fie un pic îndulcită în anul 1785, aceștia au fost scutiți de dări la stat și pentru armată. Măsurile veneau cu scopul de a detensiona situația și de a obliga nobilimea să găsească soluții pentru țărani șerbi de pe moșiile lor. Viena a receptat ca o mare rușine această mișcare a moșilor nevoiași, care mai ales în relațiile internaționale, a prejudiciat mult imaginea Habsburgilor. Practic, Casa de Austria era ultima putere imperială din Europa care se confrunta cu astfel de revolte țărănești, ca în cel mai urgent Ev mediu, semn că era codașă la reforme și modernizare.

Costin Feneșan nu uită să ne prezinte, în relație cu Banatul, în ce zone au fost colonizați moșii obligați la surghiun. Cei mai mulți, printre care și fiul lui Horea cu familia sa, au primit domiciliu forțat în satele sârbești din jurul orașului dunărean Pancevo. Unii din ei s-au integrat în cele din urmă, descendenții lor putând fi identificați în zonă și în secolul al XIX-lea, dar o parte din ei nu s-au adaptat la câmpie și au încercat în repetate rânduri să se întoarcă, câteodată chiar fraudulos, cum a făcut-o, de exemplu, fiul lui Horea. Numai că de fiecare dată, autoritățile transilvănene i-au trimis înapoi, unii dintre urmașii răsculaților mutându-se mai târziu în alte zone, cu o viață rurală mai aproape de cultura lor.

Capitolul acesta este urmat de două părți-anexă: II.1. *Regeste* (p. 104–114) – o foarte utilă cronologie a evenimentelor și de II.2. *Diplomatarium* (p. 115–270) – o bogată arhivă de documente inedite, ordonate cronologic, transcrise și traduse magistral de C. Feneșan. Documentele sunt – în cazul de față – cele care indică cel mai bine starea de spirit a autorităților, îngrijorările și temerile lor că pârjolul răsculaților ar putea să le pericliteze averea, funcția și în cele din urmă poziția socială. Totodată, înțelegem felul în care au acționat factorii de resort, modalitatea în care au cumpănit măsurile cele mai bune care trebuiau luate pentru aplanarea nemulțumirilor valahi.

Cap. III. „Lumea lui Horea” la sud de Carpați (p. 271–294) urmărește reverberațiile la sud de Carpați ale răscoalei moșilor. Și aici iobagii suferau, dar de abuzurile administrației otomane pusă în practică de fanarioți. Existau, se pare, temeri de ambele părți: nobilimea maghiară trăia cu frica să nu vină în ajutorul lui Horea țărani șerbi (aflați în bejenie) din Muntenia, iar administrația coruptă a domnilor fanarioți din Țara Românească și chiar Moldova se temea de o extindere a răscoalei, a ideilor de abolire a iobăgiei strigate de Horea și în afara arcului carpat, unde situația țărănimii era mult

mai tragică, iar dările către boieri, biserică și domnie mult mai multe și mai apăsătoare.

Costin Feneșan surprinde foarte bine discuțiile diplomatice între părți prin atașaii lor din teritorii, felul complet diferit în care cei trei rivali de la vremea respectivă: Austria, Rusia țaristă și Înalta Poartă interpretau mișcarea moșilor conduși de Horea, Cloșca și Crișan. Imperiului Habsburgic i-a fost foarte greu la nivel diplomatic să explice situația, iar Rusia și Imperiul otoman se bucurau de necazurile austrieșilor și vedeau această escaladare a violențelor dintre șerbii valahi și nobilimea maghiară în Transilvania ca pe un război civil. Singurul aspect asupra căruia cu toții au căzut de acord era limitarea urgentă a ariei de răspândire a răscoalei. Atât turcii, cât și rușii nu doreau să se confrunte cu o situație similară în zonele lor rurale mai nevoiașe.

Și acest capitol este urmat de anexe: III.1. *Regeste* (p. 295–299) – o cronologie clasică a evenimentelor în cadrul relațiilor diplomatice externe dintre puterile vremii din zonă și III.2. *Diplomatarium* (p. 300–342) cu scrisorile și schimburile de știri între ambasade și diplomați.

Din finalul cărții nu puteau lipsi reproducerile după litogravurile și stampele de epocă (p. 343–349), imagini scriptic comentate pentru presa internă și externă a vremii care îi înfățișau publicului pe răsculații moși și felul în care au fost executați capii lor la Alba Iulia, în fața mulțimii norodului, la 28 februarie 1785.

Cartea impresionează în primul rând prin metodologia clară de cercetare a surselor arhivistice aplicată de Costin Feneșan. Practic orice afirmație a sa, orice interpretare efectuată de istoric, poate fi verificată în documentele din anexă. E poate cea mai veridică formă de analiză a unui eveniment atât de delicat pentru istoria Transilvaniei și nu numai, unde deopotrivă subiectivitatea cercetării românești a căutat să amplifice importanța răscoalei lui Horea, iar istoricii maghiari să o desconsidere, punând mai mult accentul pe atrocitățile comise de valahii nemulțumiți asupra familiilor de nobili maghiari transilvăneni, care și ei la rândul lor erau asupriți de fiscul imperial. Stilul pozitivist și bine structurat, limpede în termeni și limbaj impune lucrarea lui Costin Feneșan ca pe o carte de căpătâi pentru înțelegerea mișcării moșilor iobagi de la finalul secolului al XVIII-lea, un model fiabil pentru orice cercetare de istorie analitică. Așa cum sugerează autorul, epoca în care a trăit Horea Ursu, un adevărat țaran-intelectual, cu reale idei iluministe în cuget și gândire, este o lume căreia nu-i putem înțelege zbaterile și problemele sociale care

o măcinau în interior, fără să parcurgem textual tot ce ne spun documentele. Lucrarea, conform declarațiilor istoricului, se vrea mai degrabă o continuare a operei majore dedicată acestui eveniment de

marele David Prodan, o completare din perspectiva externă a „vecinilor” lui Horea, care presimțeau atunci că s-ar putea periclita stabilitatea socială în toată regiunea de la Dunărea de Jos.

Călin Ioan Timoc
Muzeul Național al Banatului, Timișoara
e-mail: ctimocmuzeu@gmail.com